
MARKSOVA NOVA POPULARNOST

Željko Rutović

We are witnessing a global crisis of the system which cannot adequately cope with its essential problems, and most of all, with a great autumn financial crisis since 2008. The crisis has a versatile nature, and in its expression, among other things, one can notice human alienation. While exploring new opportunities and corrections of theory and practice, work of Karl Marx is made topical again in scientific and intellectual circles.

*Marksizam nije prevaziđen,
jer nijesu prevaziđeni problemi
kojima se marksizam bavi.*

Žan – Pol Sartr

Najnovija svjetska ekonomska kriza donijela je razna kritička preispitivanja – politička, filozofska, ekonomska, preispitivanje osnovnih postavki funkcionisanja društva te promišljanje nove uloge države koja bi spriječila kaos na neoliberalnom tržištu. Tržišta su, takoreći, propala i bez jasnog su odgovora kako upravljati privredom da bi ona bila efikasna. Može se reći da je pitanje svih pitanja kako moderna društva mogu prevazići veliku svjetsku krizu.

Marks i marksizam su tema akademskog proučavanja u Njemačkoj (i uopšte na Zapadu) pri čemu se marksizam ne posmatra u ideološkoj ravni. Uostalom, Karl Marks (kao i Kant) pripada tradiciji „kritičkog racionalizma“ dominantne teorije ne samo XX vijeka. Mnoge od protivurječnosti koje je on vidio u kapitalizmu viktorijanskog doba, a kojima su se pozabavile i razne reformističke vlade, počele su da se pojavljuju u novom svijetlu. Marksovo djelo postalo je zanimljivo štivo o globalizaciji, političkoj korupciji, monopolizaciji, nejednakosti, tehničkom napretku, opadanju visoke kulture i iscrpljujućoj prirodi savremenog života – temama o kojima danas podjednako brinu ekonomisti, sociolozi, psiholozi, antropolozi, kulturolozi.

Marksov opis globalizacije i danas je aktuelan koliko i prije 150 godina. Treba li naglašavati značaj njegove teorije socijalnog otuđenja u ranoj kritici kapitalizma, što i danas oseća veliki dio čovječanstva. Jednostavno, Marksove analize kapitalističke ekonomije pomažu razumijevanju uzroka i današnje svjetske krize. Opadanje stope profita, monopolističke tendencije, uslovi rada, funkcija novca, rezervne armije nezapošljenih, tipična su mjesta Marksovih teorija koja ga čine „propovjednikom“ univerzalne međuzavisnosti država, što je bio njegov izraz za globalizaciju.

U tom kontekstu ime Karla Marksa, njemačkog filozofa i tvorca naučnog komunizma, koji je želio da ujedini njemačku filozofiju (izgrađenu na Hegelu) s britanskom političkom ekonomijom, odn. da ih pretvori u jednu teoriju radikalne revolucije, postalo je više nego aktuelno.

„Šta bi Marks mislio?“

Vjerovatno je veliko iznenađenje predstavljao Džon Kasidi kada je 1997. godine u *Njujorkeru* objavio esej u kome je anticipirao da će Marks brzo postati nezaobilazno ime među onima koji se bave proučavanjem tržišta. Prodaja *Kapitala* u posljednje

dvije godine znatno je porasla, a pojavila se i audio – verzija. U tome periodu formirani su i mnogi čitalački kružoci u kojima se raspravljalo o ovoj knjizi, kao aktuelnom djelu u jednom novom vremenu. Sociolog Hajnc Bude kaže da se na Marksa danas prevashodno gleda kao na teoretičara slobode: *Kada govorimo o slobodi – onakvoj kakvu bismo željeli u budućnosti – onda dio tih razgovora mora biti Karl Marks*. Dalje, Džejms Ledbeter, ekonomski novinar, priredio je za izdavačku kuću *Pengvin* izbor najzanimljivijih Marksovih novinarskih radova. Konačno, Fransis Vin, koji je 1999. godine objavio Marksovu biografiju, 2009. godine objavio je anatomiju *Kapitala* koju završava ocjenom da bi *Marks mogao postati najuticajniji mislilac 21. vijeka*. Jern Šitrumpf iz Berlina, koji izdaje klasična pisana djela Marksa i Engelsa, naglašava: *Radi se o tome da se iz tih knjiga uči i kako razmišljati. To su knjige za osposobljavanje sebe samog, a ne knjige u kojima se objavljuju nekakve istine*. Marksova djela u doba svjetske finansijske krize postala su bestseleri, tako da se u Japanu *Kapital* prodaje u manga (strip) izdanju. Knjiga Rajnharda Marksa *Kapital* (inače nadbiskupa minhenskoga i frajzinškoga) nedeljama se nalazila na njemačkoj listi bestselera. Teza Rajnharda Marksa glasi: današnja ekonomija, duboko zapala u nevolje, mora da uspostavi vezu sa temeljnim hrišćanskim vrijednostima, ne bi li nekako ozdravila. Uvodni dio knjige je pismo koje Rajnhard Marks piše Karlu Marksu, u kojem se nadbiskup pita da li je Marksova kritika kapitalizma na kraju krajeva bila, ipak, ispravna. *Kapitalizam je potrajao duže nego što ste vi očekivali kada ste o njemu razmišljali u 19. vijeku ali nije li on možda samo istorijska epizoda koja će u nekom trenutku prestati, zato što će se sistem urušiti usljed unutrašnjih protivrečnosti?* Stilizovani portret Karla Marksa u 2009. godini pojavio se na naslovnoj strani američkog nedeljnika *Tajm*, čime je bio najavljen specijalni izvještaj o stanju svjetske ekonomije sa pitanjem: „Šta bi Marks mislio?“

Francuski predsjednik Nikola Sarkozy dozvolio je da ga fotografiju kako prelistava *Kapital*, a njemački ministar finansija Per Štajnbrik je 2008. godine rekao da Marksovi odgovori *moгу biti relevantni* za današnje probleme; njemački reditelj Aleksandar Kluge obećava da će *Kapital* pretvoriti u film, dok pozorište iz Šangaja radi na adaptaciji ovog djela za mjuzikl. Velika hrvatska i južnoslovenska pjesnikinja Vesna Parun (preminula 25. X 2010. godine) u intervjuu *Jutarnjem listu* iz Zagreba, govoreći o svojoj posveti Marksovom djelu *Das Kapital*, između ostalog, kazala je: „Svi se boje reći da je to genijalan uradak, nadahnut Kantom“.

No, ono što je sigurno, jeste da je Marks bio izuzetni analitičar verzije globalizacije iz 19. vijeka. Naime 1848. godine on je u *Komunističkom manifestu* napisao: *Umjesto stare lokalne i nacionalne izolacije i samodovoljnosti imamo odnose u svim pravcima, univerzalnu međuzavisnost nacija*. Marksova analiza kapitalističke ekonomije svakako da pomaže pri razumijevanju uzroka i današnje krize. Primjera radi, Karl Marks je, između ostalog, zapisao i sljedeće: *Vlasnici kapitala i biznisa kod radnika će podsticati i stimulisati potrebu da kupuju njihovu skupu robu: stanove, kuće i tehnologiju, obavezujući ih pri tom da ulaze u skupe hipotekarne kredite do nivoa neizdrživosti – i na kraju ti neplaćeni dugovi će izazvati bankrot banaka*. Potresi na američkim i svjetskim tržištima novca i nekretnina rječito govore o istorijskoj reprizi Marksovih riječi. Harold Džejms, profesor istorije i međunarodnih odnosa na *Woodrow Wilson School* (Prinston univerzitet) kao i na Institutu Evropskog univerziteta u Firenci ovim povodom kazaće da je Karl Marks *bio oštromni analitičar verzije globalizacije iz XIX stoljeća*. Žoze Saramago, nobelovac, portugalski pisac izjavljuje: *Marks nikada nije bio moderniji, potrebniji i aktuelniji nego danas*. Da je Marksova teorija zanimljiva za izučavanje i danas, govori između ostalog i primjer Njemca Georga Zansa, isusovca i vanred-

nog profesora na papskom univerzitetu Gregorijanum, koji pohvalno razmišlja o osnivaču „naučnog socijalizma“. Prilog o Marksu napisao je za isusovački list *Civita catolica* od 17. oktobra (broj 3824). Tekst nosi naslov *Šta je ostalo od Marksa posle pada Berlinskog zida i kraja Hladnog rata*, tvrdeći da svakako treba razlikovati Marksa kao filozofa od njegove političke ideologije. Ovaj članak prenio je i zvanični vatikanski medijski organ *Oservatore Romano* (OR) koji izlazi od 1861. godine. Na ovom mjestu ne treba zaboraviti Sartra koji je parafrazirano govoreći za marksizam rekao da je to epohalna filozofija i da će ostati živa dok traje epoha. Ne treba sigurno prenebreći ni ocjenu koju je historičar A. Dž. P. Tajlor dao Marksovom *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte: istorijski esej bez ijedne mane*. Konačno, Džejms Bjuken, autor knjige *Zamrznuta žudnja: Marks je toliko ugrađen u zapadnjačku misao, da je veoma mali broj ljudi uopšte svjestan koliko mu duguje. Svi moji poznanici ubijeđeni su da su njihovi stavovi u izvjesnoj mjeri proizvod njihovih materijalnih okolnosti ... i da nasuprot tome, njihovo društveno biće određuje njihovu društvenu svijest, tačno onako kako je Marks pisao – i da promjene u načinu proizvodnje suštinski utiču na čovječanstvo i van radionice ili fabrike*.

* * *

Džud Vaniski, desničarski orijentisani ekonomista, 1994. godine je izjavio: *Ne bismo smjeli da pohitamo i čestitamo sebi da smo porazili Marksa, kamoli marksizam*, kaže da mu je *Kapital* poslužio kao glavna inspiracija za njegovu teoriju po kojoj ključ prosperiteta leži u proizvodnji, a ne u potražnji, dodajući pri tom da se Marks „sasvim približio istini“ kada je sugerisao da kapitalizam sije seme sopstvenog razdora. U svakom slučaju nesporno je da je Marks u *Kapitalu* razotkrio prirodu kapitalizma – minuciozne slike nestabilnosti, otuđenja i

eksploatacije ne gube na važnosti ni danas. Djelo Karla Marksa ima mnoga tumačenja. Ono je protivrječno i posebno osporavano s revolucionarnog aspekta njegovih rješenja i neefikasnosti onih koji su pokušavali da primijene Marksovu teoriju.

U vremenu globalne finansijske krize i ekonomske depresije u traganju za idejama mnogi se pozivaju na ekonomsko-političke recepte iz tridesetih godina Džona Mejnarda Kejnsa, koji se zalagao za masovne programe vladine potrošnje tipa kakav danas promovira predsjednik SAD-a Barak Obama, bivši britanski premijer Gordon Braun i drugi. Naravno, rješenja se traže i u djelima Adama Smita i Džona Keneta Galbrajta, no tu bez dileme je i podsećanje na djelo Karla Marksa, preteče političke ekonomije čija je kritika mana kapitalizma imala ne malu ulogu u svjetskoj istoriji. Izučavanjem te kritike kapitalizma primijetićemo da postoji čvrsta i precizna dijagnoza problema koji leže u osnovi tržišne privrede. Začudujuće, ta dijagnoza je i danas relevantna. Naravno, ovde treba ostaviti po strani mesijanske recepte koje je Marks preporučivao i u ime čijeg djela je vođena politika koja je milionima ljudi širom planete donijela bijedu.

Pitanja iz ovog diskursa prije bi se reklo da tangiraju ono na što upozorava njemačka kancelarka Angela Merkel, koja kaže da ako države nisu u poziciji da pokažu da smo u stanju da uspostavimo društveni poredak u kome se takve krize neće događati onda ćemo se suočiti sa veoma neugodnim pitanjima koja će se sva svesti na jedno: da li je ovo zaista pravi ekonomski sistem (NIN, 5. 02. 2009 : 17). Na ovom diskursu engleski filozof Albert Toskano, predavač na Goldsmit univerzitetu, urednik časopisa *Istorijski materijalizam* odgovara: *Neoliberalizam više nije napredna ideološka struktura i ne može više da pridobija značajnu podršku, pa ima prostora da se on napadne. Ali kapital teži da razreši krizu u svoju korist, da prebaci sopstvene rizike na društvo i propadanje na radničku klasu (kako su to Marks i Engels opisali u Komunističkom manifestu).* (NIN, 02. 04. 2009 : 40)

Naravno, sva ovovremena tumačenja Marksova djela ne treba i nemoguće je podvoditi pod naivne analize da će nas marksizam spasiti od velike krize. Stvari su naravno mnogo složenije. Prije svega treba reći da je sam pojam **marksizam** neodređen i neprecizan, pod koji se mnogo šta može podvesti. Otvorenosti pitanja ili dilema doprinosi i to što su razne ideologije, političke prakse i razni pokreti sebe proglašavali marksističkim, dodajući pri tom sebi titule „jedinog“, „pravog“, „istinskog“ ili „revolucionarnog“ marksizma. Ovdje treba napomenuti i nepomirljive koncepcije od Bernštajnovne i Kauckijeve socijalne demokratije, preko Lenjinova boljševizma i Staljinova i Maova „marksizma – lenjinizma“, te sve do niza teorija i praksi koje se pozivaju na Marksa ili marksizam, a da s marksističkim ortodoksijama nemaju baš previše dodirnih mjesta. O ovome je još osamdesetih godina prošloga vijeka pisao Lino Veljak *O lažnosti jedne lažne dileme, Horizont metafizike* 1998, đe ovaj autor u knjizi *Marksizam i teorija* (1979) upozorava na Marksovu izjavu: *Ne, ja nisam marksist*. Proizilazi da je racionalno ili, pak, smisleno razgovarati tek o analizama, koncepcijama i idejama koje je ponudio Marks. Ovdje se želi reći da ko god u Marksovu djelu želi naći istinu, koja se ne dovodi u pitanje, po kome bi se kritičko mišljenje prevodilo u dogmu – suprotno je i samom Marksu. Na ovom mjestu podsećamo na riječi Marksa u prepisci sa Rugeom 1843. godine đe on kaže: *Do sada su filozofi imali rješenja svih zagonetki u svom pisaćem stolu, dok je grub i prost svijet trebalo otprilike samo da otvori gubicu, pa da mu u nju ulete pečeni golubovi apsolutnog znanja. Upravo je prednost novog trenda to što mi ne sagledavamo svijet dogmatski, već samo želimo da pronađemo novi svijet kroz kritiku starog.*

Danas je otvoreno pitanje da li je Marksova ostavština pala u zaborav sa propašću komunizma, koji njemu i nije bio najvažniji predmet interesovanja. Marks je bio hroničar kapitalizma i treba ga procjenjivati prije svega na osnovu toga, pa i uprkos

mnogima koji su saglasni sa Kejnsonom da su Marksove ekonomske teorije „zamršena varka“. Između ostalog i zbog toga što je Marksova teorija „materijalističke koncepcije istorije“, iznijeta u *Njemačkoj ideologiji* (1846), danas toliko rasprostranjena da je analitičari svih političkih pogleda koriste bez ikakvih dodataka. Godine 1969. Ser Džon Hiks, britanski ekonomista i dobitnik Nobelove nagrade, zapisao je da je Karl Marks što se tiče historijskih teorija i dalje nenadmašan. *Neobično je da se 100 godina posle „Kapitala“ malo toga značajnog pojavilo*, pisao je Hiks.

Marks je vjerovao da način na koji društvo organizuje proizvodnju na kraju oblikuje ljudske stavove i vjerovanja. Kapitalizam je, uostalom, učinio da ljudska bića postanu robovi pohlepe. *Novac je otuđena suština ljudskog rada i postojanja. Ova otuđena suština upravlja njime i on je obožava*, pisao je Marks. Dalje, obezvrjeđivanje masovne kulture zbog zarade, tipično za većinu holivudske produkcije, takođe je prvi naslutio Marks. Konačno, verzija *Komunističkog manifesta* koji je Marks napisao sa Fridrihom Engelsom (Engels je napisao prvu verziju), sadržavala je neke od njegovih najupečatljivijih rečenica: *Istorija svih dosadašnjih društava je istorija klasnih borbi; Ono što buržoaziju stvara, prije svega su njeni sopstveni robovi*. No, pogrešna proročanstva o bliskoj propasti kapitalizma bacila su u sjenku mnogo trajnije intelektualno dostignuće. Konkretno, npr. Marksovo objašnjenje u *Manifestu* kako kapitalizam ustvari funkcioniše. Za razliku od mnogih njegovih sljedbenika on nikad nije potcjenjivao moć slobodnog tržišta. *Buržoazija, tokom svoje vladavine od jedva 100 godina, stvorila je čvršće i veće proizvodne snage nego sve prethodne generacije zajedno. Stare nacionalne industrije su uništene ili se uništavaju iz dana u dan. Njih potiskuju nove industrije, čije uvođenje postaje pitanje života i smrti za sve civilizovane narode. Intelektualna dostignuća pojedinih nacija postaju zajednička*.

Nacionalna jednostranost i uskogrudost postaju sve više i više nemogući i od mnogobrojnih nacionalnih i lokalnih književnosti, uzdiže se svjetska planetarna književnost. Očito da je globalizaciju kao ključnu riječ dvadeset prvog vijeka i većinu njenih implikacija Marks predvidio još prije 160 godina. Još jednom, treba naglasiti da u *Komunističkom manifestu*, vrlo precizno i gotovo vizionarski, govori o prednostima i negativnostima globalizacije. Primjera radi, vjerno je govorio o nejednakosti bogatih i siromašnih, o tome kako rad ne smije biti tretiran kao obična roba, te bojazni da će srednja klasa biti istisnuta, uz jasnu identifikaciju da će profit preuzimati sve veći dio u odnosu na nadnice i plate, što je i realnost današnjeg globalizovanog poretka.

No, postoji i mnogo toga što Marks nije mogao da predvidi, od hipotekarne krize i špekulacija sa povlačenjem mjenica do globalne ekonomske neravnoteže. Ovvremeni kapitalizam, uprkos nedostacima, daleko je od verzije koju je Marks analizirao, posebno iz razloga što njegova analiza iz toga doba nije poznavala npr.: penzijski sistem, sistem osiguranja za slučaj nezaposlenosti, zdravstveno osiguranje i zakonom propisanu zaštitu na radu.

Za kraj, citirajmo još jednom Džona Kasidija koji je u zaključku svog članka napisao o Marksu i sljedeće: *Njegove knjige će biti vrijedne čitanja dokle god kapitalizam bude opstajao.* S obzirom na to da smo u uvodnom dijelu rekli da je „pitanje svih pitanja kako moderna društva mogu prevazići krizu“, podsetimo se na Marksovu izjavu iz 1842. godine u *Rajnskim novinama*: *Sudbina koju pitanje vremena dijeli sa svakim pitanjem koje opravdava njegov sadržaj, a samim tim i logična osnova, jeste u tome da pitanje, a ne odgovor predstavlja osnovnu poteškoću. Istinska kritika, stoga, analizira pitanja, a ne odgovore. Kao što se do rješenja algebarske jednačine dolazi čim se problem svede na svoj najjednostavniji i najjasniji oblik, tako se i do odgovora na svako pitanje dolazi kada ono postane stvarno.*

A kada je već riječ o **pitanju**, navedimo i ono koje nadbiskup Marks svom prezimenjaku u svojoj verziji *Kapitala* postavlja: *Postoji jedno pitanje koje mi nikako ne da mira: na kraju 20. vijeka, kada je kapitalistički Zapad porazio komunistički Istok u međusobnoj borbi tih dvaju sistema, da li smo možda isuviše brzo odbacili i Vas i Vaše ekonomske teorije?*